

Bojan Godeša

*Natlačenovo delovanje
od aprila do septembra 1941*

Člani Konzulte ljubljanske pokrajine z Benitom Mussolinijem v Rimu 8. 6. 1941; Marko Natlačen je prvi z desne Muzej novejšje zgodovine Slovenije

Natlačenovo delovanje od aprila do septembra 1941

V pričakovanju napada sil osi na Jugoslavijo, ko je že bilo jasno, da bo ustanovljena hrvaška država, se je vodstvo Slovenske ljudske stranke osredotočilo na iskanje podobne rešitve tudi za Slovenijo.¹ Ker se je z predvideno ustanovitvijo lastne države najboljši položaj obetal Hrvatom, je za tedanji vrh katoliške politike namreč hrvaški primer predstavljal zgled, kako v danih okoliščinah rešiti tudi slovensko vprašanje. Odločitev vodstva Slovenske ljudske stranke je temeljila na oceni, da predstavlja hrvaška vzpostavitev lastne državnosti v okviru nacističnega novega reda dokončni propad jugoslovanske države in tudi njene ideje. Takšno razumevanje posledic agresije sil osi na Jugoslavijo, kjer se obnova jugoslovanske države ni zdela verjetna, je po mednarodnem pravu ustrezalo priznavanju akta debelacije. Pravnik Ivan Tomšič je v svojem leta 1942 izdanem delu *Vojna in nevtralnostno pravo* akt debelacije opredelil z naslednjimi besedami: »Debelacija (debellatio) (popolna podreditve) je dejansko stanje, na katero meddržavno pravo navezuje pravno posledico: nehanje države po meddržavnem pravu in s tem meddržavnopravne osebnosti države. To dejansko stanje je tedaj, kadar je oblast države uničena, tako da dejansko in popolnoma neha poslovati. Država ne more opravljati na državnem teritoriju nad državnim narodom nobene oblasti več, tako da ni subjekta meddržavnega prava, s katerim bi se mogla skleniti mirovna pogodba.«²

Stališče o debelaciji jugoslovanske države so zagovarjale agresorske države, ki so okupirale Jugoslavijo, predvsem z namenom, da bi pred mednarodno javnostjo upravičile razdelitev jugoslovanskega ozemlja med posamezne države, pač v skladu s Hitlerjevo izjavo, ko je 27. marca 1941 izvedel za državni prevrat v Beogradu, da je treba Jugoslavijo uničiti tudi kot državo.³ S takšno opredelitvijo stanja, nastalega na ozemlju jugoslovanske države po napadu sil osi, pa se nista strinjali niti jugoslovanska vlada, ki je odšla v emigracijo, in njena zaščitnica Velika Britanija in nista priznavali debelacije Jugoslavije. Sočasno je jugoslovanska emigrantska vlada izjavila, da se bo še naprej borila proti silam osi. Vojaški poraz (kapitulacija jugoslovanske kraljeve vojske je bila podpisana 17. aprila 1941) in separatistična dejanja (to je ustanovitev NDH) za zavezniške države, ki so nasprotovale silam osi, niso bili pomembni in so še naprej priznavale kontinuiteto jugoslovanske države.

¹ Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918–1945. Die Kriegsjahre. 5. Tom (prvi poltom – Februar-April 1941). Göttingen 1969, dok. 194, str. 278.

² Ivan Tomšič: *Vojna in nevtralnostno pravo*. Ljubljana 1942, str. 67.

³ Ferdo Čulinović: *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd 1970, str. 49.

Na podlagi teh dejstev lahko razberemo, da je v tedanjih okoliščinah priznavanje debelacije jugoslovanske države in iskanje ustrezne rešitve slovenskega problema v okviru novega reda dejansko pomenilo, da je vodstvo Slovenske ljudske stranke svojo politično strategijo gradilo na predpostavki, da je dolgoročna prevlada sil osi zagotovljena in da posledično zagotavlja njeno zmago v vojnem spopadu.

V okvirih takšnega strateškega razmisleka v vodstvu Slovenske ljudske stranke je skušal v Ljubljani 6. aprila 1941 ustanovljeni Narodni svet za Slovenijo na čelu s svojim predsednikom, predvojnim banom Dravske banovine dr. Markom Natlačenom, po ustanovitvi Neodvisne države Hrvaške 10. aprila 1941, ki je predstavljala znak za začetek že pred okupacijo dogovorjenega delovanja, prodreti z idejo samostojne slovenske države pod nemško zaščito. Vendar pa tega predloga Narodni svet ni mogel uresničiti, ker na nemški strani ni bilo nikakršnega posluha za to pobudo. Nato je skušal Natlačen s sodelavci izposlovati enako rešitev slovenskega vprašanja pri Italijanih, a je, kljub prvotni Mussolinijevi načelni pripravljenosti, da jo podpre, tudi ta poskus klavrno propadel. Hitler se je namreč že pred tem odločil za razkosanje slovenskega ozemlja, zato je bila želja po ustanovitvi slovenske države seveda brezpredmetna. Kljub neuspehu pri poskusu izposlovati slovensko državo pod osnim protektoratom, ki je sicer Natlačena prizadel, se okvir delovanja vodilne politične elite v domovini ni spremenil. Njeni nadaljnji koraki so namreč predstavljali nadaljevanje strategije iskanja rešitve slovenskega vprašanja v okviru novega reda, kjer pa so se morali v svojih prizadevanjih sprijazniti z mnogo skromnejšim izplenom, in sicer s priključitvijo Ljubljanske pokrajine, ki je dobila s statutom zagotovljeno kulturno avtonomijo, h Kraljevini Italiji. Sočasno je bila ustanovljena kot posvetovalno telo tudi konzulta, v katero je vstopil tudi Natlačen. Čeprav je bil akt priključitve Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji v nasprotju z mednarodnim pravom, ga je predvojna politična elita pozdravljala in priznavala, vendar glede na načrtane cilje z izkupičkom ni bila povsem zadovoljna. Zato se je Natlačen osebno izpostavil in je skušal prek Mussolinija navezati stik s Hitlerjem ter pri njem izposlovati, da bi bilo slovensko ozemlje združeno pod italijansko nadoblastjo. Tudi ta poizkus je bil (kot vsi predhodni) neuspešen. Za razliko od Mussolinija, ki bi privolil v to, da bi imela Slovenija podoben status kot Slovaška in šla tako po stopinjah NDH, pa je ostal Hitler, ki je že 27. marca 1941 dejal, da Slovenci in Srbi niso bili nikoli nemški prijatelji, neizprosni v svojih načrtih glede slovenskega ozemlja in prebivalstva.⁴

S poskusi reševanja slovenskega vprašanja v okviru novega reda je Natlačen prenehal šele po obisku konzulte pri Mussoliniju in papežu v Rimu, in še to ne zato, ker bi se zavedal razsežnosti dotedanjega delovanja, temveč predvsem zato, ker odziv na drugi strani preprosto ni dajal nobenega upanja na drugačno rešitev od obstoječega stanja, to je razkosanja in zasedbe slovenskega ozemlja.

⁴ Bojan Godeša: Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana 2011, str. 189–263.

Italijanski vir je tedanje stanje duha slovenske elite opisal z naslednjimi besedami: »Slovinci na območjih, ki so bila priključena Italiji, so razočarani nad tragičnim jugoslovanskim eksperimentom, zaradi razdelitve narodnega ozemlja so zatrte njihove želje po samostojnem državnem obstoju, zato si ne želijo drugega, kakor da bi mirno živeli v mejah močne in urejene države, ki bi v okviru dodeljene jim upravne in kulturne avtonomije spoštovala in ohranila njihovo omiko.«⁵

Takšen je bil v prvih mesecih tuje zasedbe rezultat delovanja tedanje slovenske politične elite, ki mu je dajal ton Natlačen, pri katerem ni bil ključen taktični oportunizem, kot se pogosto trdi tudi v znanstveni literaturi, temveč je njegovo rdečo nit pogojevala omenjena ocena mednarodnopolitičnega položaja v vrstah SLS. Ta je temeljila na prepričanju o debelaciji Jugoslavije, tako da je šlo pri priznavanju priključitve Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji in pri Natlačenovem vstopu v konzulto za nadaljevanje strategije reševanja slovenskega vprašanja v okviru novega reda.

Ena temeljnih značilnosti takšne strategije je bila, da je bila pobuda za sodelovanje s silami osi v tem začetnem obdobju okupacije vseskozi na slovenski strani. Kot že rečeno, je slovenske pobude po sodelovanju Hitler zavračal, medtem ko se jih je Mussolini razveselil in je bil nad slovensko samoiniciativno pripravljenostjo za sodelovanje v okviru italijanske države navdušen.

Hitlerjevo nepripravljenost v kakršni koli obliki popustiti slovenskim željam po vzpostavitvi državnosti v okviru novega reda, je skušal Miha Krek pozneje predstaviti kot slovensko vrlino, češ Slovenci so taki odločni protifašisti, da sile osi sploh niso pomislile ustvariti slovenskih kvizlingov, ker med Slovenci takega človeka ni moč najti.

V nasprotju s tem Krekovim konstruktom velja izpostaviti, da ni šlo za morebitno izsiljeno zahtevo po kolaboraciji s strani sil osi (konkretno fašistične Mussolinijeve Italije), na katero bi se nato odzvali, ampak so se za sodelovanje (odhod v Celje, deklaracija 18. aprila 1941) ponujali kar Natlačen sam in njegovi sodelavci.

Ker z aneksijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji nastale razmer niso izpolnile tedanjih pričakovanj, s tretjemajskim aktom Natlačen in sodelavci dejansko niso bili najbolj zadovoljni. A to nezadovoljstvo pri Natlačenu ni bilo plod njegovega morebitnega strinjanja z jugoslovanskim in zavezniškim protiosnim stališčem in pomislekov načelne narave. Nasprotno, nezadovoljen je bil zato, ker niso mogle biti uresničene Mussolinijeve obljube o ureditvi slovenskih razmer po slovaškem zgledu in ker ni dobil v svoje roke uprave slovenskega ozemlja, kar so mu obljubili Italijani.

Natlačen si je sprva namreč na moč prizadeval za takšen položaj, kot sta ga imela Pavelić in Tiso, to je, da bi postal nekakšen kvizling, kot so hrvaškega in

⁵ Tone Ferenc: Fašisti brez krinke : dokumenti 1941–1942. Maribor 1987, dok. 10, str. 128.

slovaškega voditelja v zavezniškem svetu tedaj poimenovali. Velja opozoriti, da je uporaba izraza kvizling za Natlačenovo delovanje prišla v javnost najprej iz krogov, ki niso pripadli Osvobodilni fronti. Oznaka je namreč prišla iz Gosarjevih vrst, kjer so dobro poznali Natlačenovo delovanje v prvih mesecih, saj je bil Gosar tudi sam neposredno udeležen v tedanjem delovanju. Vendar je Natlačenu po spletu okoliščin uspelo, da si je zagotovil dejansko le tako skromno vlogo, kot jo je predstavljalo članstvo v konzultih. To je predstavljalo nekakšno pomanjšano in karikirano različico kvizlinštva oziroma njegov skromen nadomestek, s katerim se je moral Natlačen zadovoljiti.

To pa je bilo tudi vse, kar so ustvarjalci novega nacističnega reda pripravljeni nameniti slovenski politični eliti po njenem skoraj enoletnem prizadevanju, da bi v teh okvirih našla primerno mesto tudi za Slovence.

V kontekstu razsežnosti, ki jih odpirajo ta nesporna dejstva, seveda odpadejo mnoge dileme o temeljnem značaju Natlačenovega delovanja v prvih mesecih tuje zasedbe oziroma se te pokažejo samo kot navidezne in namišljene. Pojavljajo pa se povsem nova vprašanja, na katera bo treba še odgovoriti.

V luči teh dejstev tudi temeljna negativna ocena Natlačenove dejavnosti v tem času ne bi smela biti sporna in problematična. V okviru naštetih, kot se je kmalu izkazalo, napačnih predpostavk, se je namreč odvijalo Natlačenovo delovanje, za katerega že tedaj dejansko ni bilo dvoma o njegovem negativnem značaju in škodljivosti za dolgoročne slovenske interese. Kot take so jih prepoznali vsi tisti, ki so se zavedali, da so ti interesi bolj kot katerega koli drugega naroda življenjsko in neločljivo povezani z uspehi nasprotnikov sil osi. Posredno pa so se s takšno oceno v taki ali drugačni obliki prej ali slej strinjali tudi sami akterji v domovini. Tako je Miloš Stare ob podobni pobudi, ki je leta 1944 prihajala iz Rupnikovega kroga, da bi prosili Hitlerja, da bi dal Slovencem državo po slovaškem zgledu, dobro ocenil, da tako dejanje, »ne bi bilo le sramotno, ampak pravi samomor«. ⁶ Tudi od NDH, ki je bila sprva vzor SLS, so se pozneje zelo odločno distancirali. Tako je leta 1942 npr. Miha Krek pisal, »da s Hrvati pa ne grem, ker je veliko možnosti, da bodo ob koncu tretirani kot izdajalski, osovinski, premagani narod in nočem, da v tem slučaju Slovence kakorkoli bremene«. ⁷

S poznejšo opustitvijo politike iskanja rešitve slovenskega vprašanja v okviru osnega novega reda je Natlačen v bistvu tudi sam priznal zgrešenost svoje prvotne politične usmeritve, kar je načelno storil s septembrskim (1941) izstopom iz konzulte, ko se je tej politični usmeritvi dokončno odrekel tudi na simbolni ravni.

⁶ Miloš Stare: Leto 1945 – usoden mejnik. V: Zbornik svobodne Slovenije 1965, str. 217.

⁷ Bojan Godeša: Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2006, str. 217.

Ko se je zavedel nesprejemljivosti svojega delovanja v prvih mesecih okupacije je Natlačen njegove bistvene značilnosti skušal prikriti (npr. poskus ustanovitve slovenske države pod osnim protektoratom) oziroma jih prikazati v drugačni podobi, kot jo je to dejansko v tistem času imelo (npr. deklaracijo z dne 18. aprila 1941). S tem namenom je napisal daljše poročilo, ki je bilo namenjeno slovenskim politikom v emigraciji.⁸ V njem je predstavil sporno dejavnost v zanj ugodnejši luči, ki bi bila sprejemljiva za zavezniško javnost tudi v spremenjenih okoliščinah in v sozvočju z novim ocenjevanjem razmer doma in v svetu. Pri tem je skušal preprečiti nadaljnje razčiščevanje s pozivom, da naj počakajo z obsodbami, ker ne vedo, kako težke razmere so doma. Tu je Natlačen igral predvsem na karto, da v danih okoliščinah ni bilo mogoče rekonstruirati celotnega poteka dogajanja. Dejansko pa lahko na podlagi današnjega poznavanja rečemo, da bi bila politično povsem kompromitirana celotna SLS, če bi že tedaj prišla na dan dejstva v zvezi z njenim delovanjem ob začetku okupacije.

Zato je v Natlačenovem poročilu sporen predvsem okvir, v katerega je postavil dogajanje in mu dal retrogradno povsem drugačen značaj. Poleg te priredbe, ki je ključna, je nekatere bistvene stvari zamolčal in prikril ali pa jih tako pomanjkljivo predstavil, da iz njih ni bilo razpoznavno bistvo. Celotna reinterpretacija je bila storjena iz preprostega razloga, da bi Natlačenu omogočila politično preživetje in delovanje tudi še v spremenjenih razmerah in kljub očitni izgubi politične verodostojnosti. Pri tem si Natlačen kakšnih večjih moralno-etičnih zadržkov očitno ni postavljajal.

Ker v aprilskih dneh leta 1941 osrednje prizadevanje za vzpostavitev slovenske države pod protektoratom osnih držav ni bilo uresničeno, je lahko torej celotno pobudo Natlačen preprosto zamolčal in jo predstavil samo kot prizadevanje, da bi celotno slovensko ozemlje ostalo nerazkosano in prišlo pod enega okupatorja. Pozneje so sicer pobudo za ustanovitev slovenske države pod osnim protektoratom priznali, in sicer da so o njej tudi »razmišljali«, oziroma priznali, da jo je Natlačen pri merodajnih osnih dejavnikih res sprožil, a si naj bi premislil (!?), še preden je prišel odgovor iz Rima.

Konzulte, ki je z vsemi atributi predstavljala simbol zgrešene strategije Slovenske ljudske stranke na začetku okupacije, pa ni bilo moč prikriti, kot se je to zgodilo z omenjeno neuspešno pobudo za ustanovitev slovenske države pod protektoratom sil osi. Tu se je moral Natlačen v poročilu zateči k prikrojevanju. Celotno svoje delovanje je prikazal kot zavestno žrtvovanje za dobrobit slovenskega naroda v težkih razmerah. Pri tem je priznavanje debelacije Jugoslavije in priznanje aneksije Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji, ki ga je izkazal z odhodom v Rim k Mussoliniju in papežu, preprosto opredelil kot politiko manjšega zla, pri čemer naj bi priključitev Ljubljanske pokrajine le vzel na znanje. To naj bi dokazoval tudi ponaredek italijanskih fašističnih oblasti. Osrednja poanta

⁸ Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 1, str. 117–147.

takšne reinterpretacije je bila strategija iskanja rešitve slovenskega vprašanja pri silah osi prikazati samo kot taktično prilaganje trenutnim razmeram, ki naj bi bile tako brezizhodne, da ni bilo druge rešitve.

V kontekst takšne reinterpretacije Natlačenovega delovanja v prvih mesecih okupacije sodi tudi razlaga o njegovih izjemnih zaslugah za avtonomni položaj Ljubljanske pokrajine, ki je s tem postala nekakšen azil za slovenstvo. Ta vidik izpostavlja npr. Celestin Jelenc v svojem članku v Svobodni Sloveniji.⁹ Kot je iz predhodno povedanega razvidno, je predstavljala ustanovitev Ljubljanske pokrajine in priključitev h Kraljevini Italiji le skromen izkupiček v sklopu reševanja slovenskega vprašanja v okviru sil osi. Zato je glede na želje Natlačena in njegovih sodelavcev ta akt predstavljal v njihovih očeh neuspeh, predvsem zato, ker so imeli tak položaj za dolgoročno rešitev. Na podlagi spremenjene ocene mednarodnih razmer, ko so se postopno zavedli začasnosti takšnega stanja, se je nato spremenila tudi ocena omenjenega položaja. Tako je bil dejanski poraz politike predstavljen v novi podobi kot njen uspeh. Kljub temu si velja ogledati tudi ta vidik, t.j. »koristnost« sodelovanja z italijanskim okupacijskimi oblastmi in Natlačenove »zasluge« pri tem.

Dejansko je bil Natlačenov vpliv na razvoj, ki je privedel do ustanovitve Ljubljanske pokrajine, zelo omejen in so bile njegove zaslugе pri tem znatno skromnejše, ker je šlo pri vzpostavitvi začetne italijanske okupacijske politike v veliki meri za splet okoliščin, na katerega je vplivalo več dejavnikov. Kot že rečeno, drži, da je bil Mussolini nad ravnanjem slovenske politične elite ob njeni izraženi želji po priključitvi k fašistični Italiji navdušen in je ob njeni pripravljenosti za sodelovanje celo izjavil, da naj Slovenci le ostanejo Slovenci, kar gre razumeti, da naj pozabijo na svojo pripadnost jugoslovanski državi. Podobno se je o Natlačenu in njegovih sodelavcih izražal tudi visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli in mu je priznaval zaslugе za nastali položaj. Natlačenova vloga, kljub njegovi silni želji, da bi dolgoročno izposloval ugoden položaj slovenskega ozemlja v okvirih novega reda in s tem seveda tudi sebi vodilni položaj, česar sploh ne smemo spregledati, ni bila odločilna. To je razvidno iz izjav vodilnih italijanskih fašističnih funkcionarjev (Mussolini v Gorici, Cianov dnevnik, navodila in temeljne smernice italijanske okupacijske politike že 18. aprila 1941, ko se še ni vedelo za slovenski predlog, s strani de Fea, prvi razglas italijanske okupacijske vojske v Ljubljani, da se bodo spoštovale šege in navade). Prizadevanje Natlačena in sodelavcev je bilo za italijansko odločitev drugotnega pomena, saj so bili temeljni nastavki za začetno italijansko politiko od njih v veliki meri neodvisni. Temeljni razlog za začetno milejšo zasedbeno politiko italijanskih okupacijskih oblasti v Ljubljanski pokrajini je bil predvsem ta, da tega ozemlja Italijani niso šteli za svojo nacionalno ozemlje, sočasno pa se je reševanje tega vprašanja prepletalo z rivalstvom z nemškim zavezniki. Tako tudi če se ozremo

⁹ Celestin Jelenc: Moja srečanja z dr. Natlačenom. V: Svobodna Slovenija, št. 48, 1. 12. 1966, str. 6–8.

le na kratkoročni vidik in za trenutek odmislimo vse druge negativne razsežnosti delovanja, so bile Natlačenove »zasluge«, kljub njegovi veliki pripravljenosti za sodelovanje s silami osi, razmeroma skromne.

Upoštevati je treba, da Natlačenove zaslugе tudi pri drugih dejanjih iz tega časa niso bile tako enoznačne, kot se včasih predstavlja. Tako naj omenim, da npr. pri uničenju kartotek komunistov kot tudi pri prošnji za pomilostitev obsojencev na drugem tržaškem procesu lahko ugotovimo, da nista nastali na njegovo pobudo, temveč šele na podlagi predhodnega posredovanja Ivana Hribarja in Janka Kralja.¹⁰

O Natlačenovih političnih sposobnostih krožijo najrazličnejše oznake (dober uradnik, a slab politik, tako naj bi ga označil Korošec; kratkovidnež, oportunist, naivnež, taktik, ki je šel čez mejo). V času, ki ga obravnava pričujoči prispevek, je bil dejansko kot predvojni ban Dravske banovine in predsednik Narodnega sveta za Slovenijo najbolj izpostavljen, a sprva le izvrševalec politike, ki jo je začrtal Kulovec in pred tem v splošnih okvirih že Korošec. Po drugi strani pa je hkrati že takoj izkazoval izjemno ambicioznost v želji, da bi po Kulovčevi smrti zasedel vodilni položaj v Slovenski ljudski stranki in s tem sploh v slovenskem političnem življenju (spor z Gosarjem glede interpretacije Kulovčevega pisma). To ga je gnalo, da se je osebno še posebej izpostavil, in to v skladu s tedanjimi smernicami delovanja, ki so temeljile na napačnih predvidevanjih glede bodočega razvoja. V tistem trenutku se tega Natlačen še ni zavedal in je bil prepričan ne samo o pravilnosti svojega delovanja, temveč tudi da mu bo tak angažma pripomogel k osebni uveljavitvi (voditelj proosno usmerjene vlade). Dejstvo je, da po smrti načelnika Slovenske ljudske stranke Franca Kulovca v tedanjih razmerah Natlačen videl tudi priložnost zase in tega ni skrival, zato so ga nekateri strankarski kolegi opozarjali, da vojne razmere niso primeren čas za reševanje vprašanja nasledstva v stranki.¹¹ Natlačen se na ta opozorila ni oziral, tako da so bile lastne politične ambicije razlog, da se je izpostavil, ne pa »žrtvovanje«, kakor je pozneje, ko se je že zavedel problematičnosti svojega delovanja, skušal opravičiti svojo držo v prvih mesecih po okupaciji. Seveda je po spoznanju o zgrešenosti te politike skušal svojo politično izpostavitve, ki jo lahko opredelimo kot boj za oblast, prikazati kot zavestno in altruistično žrtvovanje za dobrobit slovenskega naroda, čeprav je predvsem skušal nastale razmere izkoristiti za uresničitev lastnih političnih ambicij. Dejansko se je prostovoljno in zavestno izpostavil, ker je pričakoval, da mu takšno delovanje prineslo politične koristi, toda po preobratu v vrednotenju mednarodnega položaja se je to izkazalo kot breme, ki ga ovira pri

¹⁰ Lučka Jerman: Janko Kralj, utišani in pozabljeni slovenski politik (1894–1944). Ljubljana 2008.

¹¹ ARS, Osebna zbirka Izidorja Cankarja (AS 1660), fasc. 7. Poročilo, ki še ni napisano.

uresničevanju njegovih aspiracij – te so ostale še naprej nespremenjene: vodilni položaj v stranki, ki je svoje interese enačila s slovenskimi, zato je bil prisiljen izstopiti iz konzulte. Tako se je zgodilo prav nasprotno od prvotnih pričakovanj, Natlačenov položaj je bil prav zaradi sodelovanja v konzultu močno omajan. Tako je še v času, ko se je Andrej Gosar, njegov tedanji tekmec za vodilni položaj v SLS, potožil nad Natlačenovim »soliranjem« v konzultu in je kazalo, da s tem pridobiva prednost pred političnimi tekmeci v stranki, primorski rojak Engelbert Besednjak potolažil svojega ljubljanskega somišljenika v pismu 15. julija 1941 z besedami: »Mož ni nikdar imel v sebi tiste snovi, ki jo mora imeti politik. Naravnost zabavno je opazovati ga, kakor se sam preriva na čelo godlje, ki mu more z matematično gotovostjo samo škodovati in ga onemogočiti za bodočnost. Ne vidi dalje od svojega nosu. Točno isto mnenje je imel o njegovih političnih sposobnostih Korun.¹² /.../ Je že prav, da prevzema nase vso odgovornost in ostajaš Ti v ozadju. Bo nosil tudi posledice. /.../ V slučaju zmage zapadnih sil, se bo najprej takoj obnovila država. Tako so se obvezali zavezniki. O tem vprašanju sploh ne bo diskusije. /.../ Drugo, kar se bo zgodilo, bo obračun z ljudmi, o katerih mislijo, da so bili v času nesreče odpadniki ali izdajalci. Tudi to je bilo ponovno na jasn način povedano. To ne bo samo pri nas, temveč tudi v drugih deželah. Vsak politik mora računati s tem, vedeti mora, da to spada med zaključke zaveznikov.«¹³ Ta preroška sodba primorskega rojaka, kot se je kmalu izkazalo tudi tostran rapalske meje, pa ni izvirala iz nepoznavanja razmer v Ljubljanski pokrajini, kot se je pozneje skušalo očitati tem primorskim ocenam, temveč iz različne ocene mednarodnega položaja. Medtem ko so imeli v ljubljanski politiki obstoječe razmere v mednarodnih odnosih za bolj ali manj trajne in so se zato tudi odzvali tako, da so iskali rešitev v okviru novega reda, so na Primorskem, nasprotno, vseskozi zaupali v zmago zavezniškega orožja in računali z njihovo povojno prevlado v mednarodnih odnosih in s tem tudi s priključitvijo Primorske k matični domovini Jugoslaviji.

Mogoče se je sicer tudi strinjati, da je bil Natlačenov septembrski izstop iz konzulte njegovo najpogumnejše dejanje pred italijanskimi okupacijski oblastmi, toda dejanski politično ozadje tega izstopa je bilo tako, da je bil Natlačen preprosto prisiljen izstopiti iz konzulte zaradi obtožb o kompomitiranosti s strani tistih, ki so zahtevali njegov odstop z vodstvenega položaja v stranki. Šlo je torej preprosto za dejanje političnega preživetja, ko je njegova nadaljnja politična kariera dobesedno visela na nitki. Tega dejstva se je Natlačen zavedel šele postopoma, ko so bili razjasnjeni nekateri temeljni pojmi. Tako je po njegovi pasivizaciji, ko so italijanske okupacijske oblasti ocenjevale, da so se Slovenci sprijaznili z obstoječimi razmerami in položajem, po 22. juniju 1941 sčasoma začel upati, da bodo

¹² Psevdonim za dr. Antona Korošca, dolgoletnega, karizmatičnega voditelja Slovenske ljudske stranke.

¹³ Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha: Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947. Ljubljana 1997, str. 73.

zmagali zavezniki, ter razmišljati o slovenski prihodnosti. Pri tem pa je okleval in bil še septembra 1941 v dilemi med dvema konceptoma (slovenskim in jugoslovanskim), dokler se ni končno opredelil za slednjega. V času, ko se je sprejemal narodni program, bi bilo sočasno delovanje v konzultih prevelik anahronizem tudi zanj (čeprav sicer pri izbiri sredstev ni bil posebej občutljiv), če se je hotel odločiti za politiko sledenja jugoslovanski vladi in zaveznikom. Pri tem se je pokazal tudi za precej sebičnega, saj je v naglici, v kateri se mu je mudilo z odstopom, pustil druge člane konzulte s svojim nenapovedanim odstopom na cedilu, kar so mu nekateri izmed njih tudi zamerili.

Ob tem se postavlja vprašanje verodostojnosti in legitimnosti, s kakšno pravico se je ob vsem tem Natlačen postavil na čelo slovenskega programa v jugoslovanskih okvirih na strani zaveznikov, potem ko se je kompromitiral s kolaboracijo s fašističnimi okupatorskimi oblastmi ne le s sodelovanjem v konzultih, temveč predvsem s pozdravljanjem akta priključitve Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji kot posledice priznavanja debelacije Jugoslavije.

Kljub Natlačenovi kompromitiranosti in zahtevam po njegovem odstopu se mu je v specifičnih slovenskih razmerah uspelo obdržati v politiki. Prvi razlog je bil ta, da je bil skupaj s sodelavci v nasprotju s prvotnimi željami neuspešen v prizadevanjih v okviru reševanja slovenskega vprašanja v novem redu, kar se je pozneje v spremenjenem kontekstu izkazalo za srečno okoliščino. Najpomembnejši razlog je bil ta, da pri svojem delovanju, čeprav je bil najbolj izpostavljen, dejansko ni bil sam, temveč je bila kompromitirana večina predvojne elite, kar je zanj po svoje paradoksalno predstavljalo prednost. Zato je bilo na splošno med njimi zelo malo posluha za obtoževanje Natlačena in ugotavljanje njegove krivde, ki pač ni bila samo njegova, saj so se vsi zavedali, kako globoko je segala sokrivda za kolaboracijo.

Tudi uporaba izraza kvizling za Natlačenovo delovanje je prišla iz krogov, ki niso pripadali Osvobodilni fronti. Dejstvo je, da se je Natlačen na podlagi napačnih političnih predpostavk sam prostovoljno ponujal, da bi postal kolaborant, in do popolne uresničitve načrta ni prišlo zato, ker je bil Hitler osebno proti in se ni oziral na slovenske prošnje, medtem ko Mussolini ni skrival navdušenja nad predlogi in dejanji Natlačena in njegovih sodelavcev. Od tu tudi začetna obojestranska evforija, ki se je izražala v različnih oblikah (npr. v skupnem slovensko-italijanskem kulturnem večeru, ki je bil predstavljen kot še en izraz vzajemnosti).

Tako se je Natlačenu vsaj na domačem prizorišču uspelo nekako izvleči iz nezavidljivega položaja, čeprav je ostal slej ko prej za pomemben del javnosti in tudi političnih dejavnikov nesprejemljivo kompromitiran in je v njihovih očeh izgubil legitimnost in verodostojnost. Med tistimi, ki so menili, da je predvojna elita dokončno zapravila legitimnost, nastopati v imenu slovenskega naroda, je bil krog tako razmišljujočih mnogo širši od tistih, ki so delovali v sklopu Osvobodilne fronte. Poudariti je treba, da na Natlačenove politične odločitve v tem času porajajoče se osvobodilno gibanje še ni neposredno vplivalo. Osvobodilno gibanje je prišlo v ospredje zanimanja šele jeseni 1941, ko je z množičnim odzi-

vom prebivalstva na odpor proti okupatorju naenkrat postalo pomemben politični dejavnik.¹⁴ Kljub vsemu ni bilo videti, da bi si zaradi tega Natlačen zastavljal vprašanje, koliko je še lahko legitimen zastopnik politike jugoslovanske vlade, potem ko je deloval v popolnem nasprotju z njo kot tudi z zavezniško politiko sploh. Zanimivo, da je ravno Natlačenov krog, seveda pozneje, ko je že prišlo do preobrata v usmeritvi in sprejetja jugoslovanskega okvira, v propagandi poudarjal, da se vsa gibanja, ki ne priznavajo Jugoslavije, razglasijo za izdajalska.

Glavno breme zgrešene politične usmeritve SLS v kritičnih aprilskih dneh je po spletu okoliščin padlo na Natlačena, kateremu je sicer uspelo v domačih razmerah zadržati vodilni položaj v stranki, a je bil v očeh Britancev moralno-politično diskreditiran, imeli so ga za kvizlinga in je bil zato zanje kot politik sporna osebnost. Tako je simptomatično dejstvo, da je SLS v domovini vodil človek, ki je bil za Britance sporen, kot so ugotavljali slovenski politiki v emigraciji sami, in je bila politika konzulte za zahodne zaveznike do te mere nesprejemljiva, da je pripor z britanske strani grozil celo predstavnikom SLS v emigraciji. Takšen odnos se je najbolj izrazito pokazal po Natlačenovi smrti, ko so bili v Ljubljani njegovi somišljeniki hudo razočarani nad britansko reakcijo in so pričakovali pojasnila s strani predstavnikov SLS v emigraciji. Iz Londona jim je stališča zahodnih zaveznikov glede Natlačena in konzulte pojasnil Alojzij Kuhar v svojem marčevskem (1943) pismu. V njem je zapisal: »Prva težava je bil pokojni N. V Jeruzalemu že so nam ga Angleži prinesli na dilci in smo mislili, da bomo že takrat ostali kje v kakšnem internacijskem taborišču zaradi tega. Dobro smo vedeli, da je bilo vse prav v duši. Ali taktično, kakšna naivnost in neumnost! Kako lepše bi bil mož napravil in bi zato Slovenci nič manj trpeli, če bi šel v samoto in ohranil sebi in nam vso to glorio lojalnosti do kralja in naših zaveznikov. Kako Maček lepo taktizira! Za tista letanja okrog Lahov in v Rim pa bi se našel kdo drugi! Saj tako je stranka tudi sklenila takrat na banovini dne 30. marca, predno smo odšli in se razšli. Pri Angležih se je to ime izgovarjalo kot kuga. In nič ni pomagalo, če smo dokazovali, da je en milijon pod Nemci trpinčen in teptan in da se mora N. delati očitke kvečjemu za tistih 230.000, ki so pod Lahi. Pa ni nič pomagalo. Njegovo ime je ostalo navezано na vse Slovence.«¹⁵ Zaradi Natlačenovega delovanja v konzultu je bilo nezadovoljstvo tudi v jugoslovanski emigrantski vladi in se je slišalo, da bodo SLS iz nje izgnali.¹⁶

¹⁴ Bojan Godeša: Ustanovitev SNOO in pomen njegovih odlokov za nadaljnji razvoj v Sloveniji. V: Zbornik Žrtve vojne in revolucije. Ljubljana 2005, str. 29–34.

¹⁵ ARS, fond Predsedstvo SNOS (AS 1643), šk. 57, Pismo Alojzija Kuharja 8. marca 1943.

¹⁶ Janez A. Arnež: Slovenska ljudska stranka: 1941–1945. Ljubljana – Washington, D.C. 2002, str. 42.

Natlačen je bil ob okupaciji brez lastnega koncepta, nesamostojen in tudi brez potrebnih širših informacij prepuščen, da v okviru splošnih Kulovčevih navodil izbori čim boljši položaj v okviru novega reda. Bil je skoraj brez izkušenj v »visoki« politiki, kaj šele v mednarodnopolitičnih odnosih in se ni znašel v turbulentnih razmerah drugače kakor v vlogi izvajalca navodil, v okviru katerih je tudi politično deloval. Šele ko so bile izčrpane vse možnosti in je že globoko zabredel v napačno smer, je sčasoma spoznal, da bo treba razmišljati tudi o drugih rešitvah, in tedaj se je šele znašel v dilemi, kako ravnati. Dokončno pa se je pogled izkristaliziral in presegal neodločnost in negotovost šele septembra 1941, to je pol leta po okupaciji v povsem spremenjenih razmerah tako doma kot v mednarodnih okvirih. Še najbolj premočrtno in kontinuirano je bilo njegovo prizadevanje za dosego vodilnega položaja v SLS, kar je po njegovem tedanjem prepričanju seveda pomenilo tudi vodilno vlogo v slovenskem političnem življenju, ki se mu za nobeno ceno ni bil pripravljen odpovedati in se ga je krčevito oklepал ne glede na okoliščine ter v tem pogledu ni bil pripravljen popuščati.

Če za koga, potem zagotovo za Natlačena ne velja reklo »Pravi človek ob pravem času na pravem mestu«, kar nekako drži v slovenskih razmerah za Rudolfa Maistra in je značilno za ljudi, ki znajo v prelomnih in usodnih časih pravilno oceniti položaj in temu ustrezno ukrepati. Natlačena bi lahko ocenili za pravo nasprotje tega, čeprav pri teh napačnih odločitvah seveda ni bil osamljen. Preobrazba iz uradnika v narodnega voditelja se mu ni posrečila. Hotel se je postaviti v vlogo rešitelja slovenstva in se je v tem smislu osebno izpostavil ter si temu primerno skušal zagotoviti vodilni položaj, a stvari so se obrnile drugače. S svojim delovanjem v prvih mesecih okupacije se je uštel in dobil hipoteko, ki se je ni mogel več znebiti.

Prva seja Konzulte Ljuljanske pokrajine 3. junija 1941 (Muzej novejšje zgodovine Slovenije).